

فلسفه عقل

جلد دوم: نقد عقل در مدارس حدیثی میرداماد و صدرالمتهین

محمدعلی اردستانی

www.ketab.ir

فهرست

- بیشگفتار..... ۱۱
- مقدمه..... ۱۵
- فصل اول: عقل در مدرسه حدیثی میرداماد..... ۳۷
- گفتار اول: جوهر عقل مجرد انسانی..... ۴۱
۱. حدیث محبوبیت و مخاطبیت عقل..... ۴۳
۲. حدیث نوریت عقل و ظلمت جهل..... ۴۴
۳. رهاورد اجتهادی در استنباط حدیثی..... ۴۵
- ۳-۱. جوهر مجرد مستعد و سیال عقل..... ۴۶
- ۳-۲. امر تکوینی به ادبار و اقبال عقل..... ۴۷
- ۳-۳. آفرینش عقل از نور خدای متعال..... ۴۷
- ۳-۴. عقل اول و عرش اعظم عقلانی..... ۴۸
- ۳-۴-۱. سلسله بدو و عود نظام طولی وجود..... ۴۹
- ۳-۴-۲. ضرورت عقل مستفاد در سلسله عود..... ۵۴
- ۳-۴-۳. مرتبه عقل مستفاد خاتم انبیا علیهم السلام..... ۵۵
- ۳-۴-۴. مرتبه وصایت از خاتم انبیا علیهم السلام..... ۵۷
- ۳-۴-۵. تعبیر از اول خلق به قلم و نوری..... ۵۸
- ۳-۴-۶. ملائکه و عقول و نفوس کلی..... ۶۰

گفتار دوم: کمال قوه نظری و عملی ۶۷

۱. حدیث پرستش و کسب جنان به عقل ۶۷

۲. حدیث استخراج غور حکمت به عقل ۶۹

۳. حدیث جُند عقل در برابر جُند جهل ۶۹

۴. رهاورد اجتهادی در استنباط حدیثی ۷۰

۱-۴. تفسیر عقل به مبدء توحید ۷۰

۲-۴. تحلیل عقل عن الله تعالی ۷۲

۳-۴. نکراء و شیطنت در برابر عقل ۷۴

۴-۴. امانت نفس مجرد به جهل ۷۴

رهاورد فصل ۷۷

فصل دوم: عقل در مدرسه حدیثی صدر المتألهین ۷۹

گفتار اول: عقل جزئی نفس ناطقه ۹۵

۱. حدیث آفرینش و مخاطبیت عقل ۹۶

۲. رهاورد اجتهادی در استنباط حدیثی ۹۷

گفتار دوم: عقل غریزی نفس ناطقه ۹۹

۱. حدیث حباء عقل از خدای متعال ۱۰۱

۲. حدیث تفاوت فهم به تفاوت عقل ۱۰۳

۳. حدیث محاسبه به اندازه عقل ۱۰۷

۴. حدیث مثبت به اندازه عقل ۱۰۸

۵. حدیث حُسن حال به حُسن عقل ۱۰۹

۶. رهاورد اجتهادی در استنباط حدیثی ۱۱۲

۱-۶. تحقق عقل در سرشت انسان ۱۱۳

۲-۶. استکمال اشتدادی جوهر عقلی ۱۱۳

۳-۶. منشأ تفاوت نفوس در فهم ۱۱۳

۴-۶. استحقاق رحمت با اقل معرفت ۱۱۴

۱۱۵	گفتار سوم: عقل نظری نفس ناطقه
۱۱۸	۱. حدیث عقل به مثابه حیات انسان
۱۲۰	۲. حدیث عقل به مثابه عمود انسان
۱۲۶	۳. حدیث معیت عقل با علم
۱۲۸	۴. حدیث استخراج حکمت به عقل
۱۳۳	۵. حدیث دلیل و مطیة عقل
۱۳۵	۶. حدیث دلیلیت عقل برای مؤمن
۱۳۶	۷. حدیث ملازمت حیا و دین با عقل
۱۳۹	۸. حدیث عدم اعتنا به دین دار غیر عاقل
۱۴۱	۹. حدیث قلت عقل میان ایمان و کفر
۱۴۳	۱۰. حدیث عقل به مثابه عطائی ستر
۱۴۴	۱۱. حدیث اکملیت عقل به أحسنیت خُلق
۱۴۵	۱۲. حدیث دلیلیت اعجاب بی ضعف عقل
۱۴۶	۱۳. حدیث عدم مروت به عدم عقل
۱۴۸	۱۴. حدیث اکمال عقل در عصر ظهور
۱۵۰	۱۵. حدیث مرتبه مستفاد حقیقت عقل
۱۵۱	۱۶. رهاورد اجتهادی در استنباط حدیثی
۱۵۲	۱-۱۶. جوهر قلبی معنوی به مثابه عقل
۱۵۲	۲-۱۶. نفس به مثابه ماده عقلی معقولات
۱۵۳	۳-۱۶. عقل نظری و عملی نفس ناطقه
۱۵۴	۴-۱۶. ادراک عقلی و مدخلیت فضیلت
۱۵۵	۵-۱۶. استنزام عقل برای علم و معرفت
۱۵۵	۶-۱۶. نسبت عقل و حکمت در فعلیت
۱۵۷	۷-۱۶. حیات عقلی به نور معرفت و یقین
۱۵۹	۸-۱۶. منشأیت عقل برای همه خوبی‌ها
۱۶۰	۹-۱۶. مبذیث عقل برای بندگی و توحید

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بار دیگر تعالیم متعالی و مترقی اسلام، به‌عنوان معارف نجات‌بخش، در عرصهٔ حیات انسان معاصر ظاهر گردید. تجدید حیات اسلام، از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان شد، از دیگر سبب‌ها باعث نمایان‌شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مکتب‌های بشرساخته و نظام‌های مبتنی بر آنها در میان دیگر ملل گشت. بایستگی بسط تحقیق و مطالعهٔ متفن و منجم، نظریه‌پردازی و نوآوری در زمینهٔ مبانی معارف دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت عالمانه و روزآمد به «حوادث واقعهٔ فکری»، به فراخور شرایط کنونی و درخور این رستخیز رهایی‌بخش، و نیز لزوم آسیب‌شناسی فرهنگ ملی، دفاع درست و دقیق از دین و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی آن و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقدار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی- پژوهشی محض و کارآمدی را فرض می‌نمود. به اقتضای ضرورت‌های پیشگفته، حسب‌الامر رهبر فرهیختهٔ انقلاب اسلامی آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با تلاش و تدبیر آیت‌الله‌علی‌اکبر رشاد، «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی» به‌عنوان نهادی علمی- فکری، دانشگاهی- حوزوی، در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

پژوهشگاه دارای شخصیت حقوقی مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی است که اکنون در قالب چهار پژوهشکدهٔ «حکمت و دین‌پژوهی»،

«نظام‌های اسلامی»، «فرهنگ و مطالعات اجتماعی»، «دانشنامه‌نگاری دینی» و چند مؤسسه وابسته، برای تحقق اهداف یادشده در اساسنامه مصوب خود، فعالیت می‌کند.

پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی که مشتمل بر هفت گروه علمی با عنوان‌های «معرفت‌شناسی»، «قرآن‌پژوهی»، «تخصصی علوم انسانی قرآنی»، «فلسفه»، «کلام»، «عرفان» و «منطق فهم دین» است، در جهت تحقق اهداف زیر فعالیت می‌نماید:

۱. بازپژوهی و بازپیرایی حکمت و کلام و معارف اسلامی؛
۲. تبیین و ساماندهی مناسب مباحث زیرساختی اندیشه دینی؛
۳. ایجاد بستری مناسب برای تعمق و پویایی و بالندگی اندیشه دینی؛
۴. پاسخ به شبهات قلبی در قلمرو عقاید و کلام اسلامی؛
۵. نقد مکتب‌ها و دیدگاه‌های معارض در حوزه زیرساخت‌های اندیشه دینی.

یکی از حوزه‌های معرفتی مورد اهتمام خاص در گروه فلسفه پژوهشگاه، مطالعات استنباطی در حوزه فلسفه مطلق است که در فرایندی اجتهادی به استنباط معارف عقلی از نصوص دینی پرداخته و مسائل فلسفی استنباطی جلوه معالم فلسفی استدلالی یافته و دانش فلسفی شکل می‌گیرد.

پژوهش حاضر با عنوان «فلسفه عقل (جلد دوم): نقد عقل در مدارس حدیثی میرداماد و صدرالمآلهین»، تألیف محقق گرانقدر آقای محمدعلی اردستانی است. فلسفه عقل، شناخت مابعدطبیعی عقل است و به استخراج و تحلیل و تبیین احکام و عوارض و خصوصیات مابعدطبیعی عقل می‌پردازد. فلسفه ناظر به هستی، یا بیانگر عوارض ذاتی و کلی وجود عام است، یا بیانگر عوارض ذاتی و کلی وجودهای خاص است که از این دومی، به عنوان مباحث تقسیمی فلسفه یاد می‌شود. مهم‌ترین پرسش‌های پیش رو برای شناسایی عقل، از این قرار است: اطلاقات عقل چیست؟ عقل بر چند قسم است؟ عقل انسانی چه مراتبی دارد؟ عقل چه اعتباری در دستگاه شناخت دارد؟ خردورزی یا تعقل

چیست؟ شناخت عقل از جنبه‌های گوناگون، نتیجهٔ پاسخ بدین پرسش‌هاست. شناخت مابعدطبیعی، هم می‌تواند به گونهٔ فلسفی محض انجام پذیرد و هم می‌تواند به گونهٔ استنباطی انجام پذیرد؛ به این معنا که عقل انسانی با بهره‌گیری از مشکات وحی و نبوت و ولایت، به مطالعه و اکتشاف هویت و احکام و خصوصیات موضوع بحث پردازد؛ زیرا شناخت حقیقی از هستی جز از طریق نور نبوت و مشکات ولایت امکان‌پذیر نیست.

عقل در احادیث و روایات به طور گسترده به کار رفته است. آشکارسازی دیدگاه احادیث در زمینهٔ هویت عقل، به بحث‌ها و پژوهش‌های مفصل و دقیق اجتهادی بر پایهٔ ضوابط استنباطی نیاز دارد که نوشتارهای متعددی را می‌طلبد. عقل به دلیل جایگاه و گسترهٔ استعمال آن در احادیث و روایات، از سوی عالمان علم حدیث، مورد تأمل و بررسی قرار گرفته است؛ البته دیدگاه‌های این عالمان به دلیل دانش‌ها و مبانی متفاوتشان از قبیل فلسفی، عرفانی و اخباری مختلف است؛ اما در نوشتار حاضر، عقل در مدرسهٔ استنباطی حدیثی حکیم میرداماد و صدرالمتهلین مورد تبیین و تحلیل و سنجش و اکتشاف قرار گرفته است.

آقای محمدعلی اردستانی عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی است که سال‌ها به تدریس و تحقیق در زمینهٔ فلسفهٔ اسلامی پرداخته و از او کتب و مقالات متعددی منتشر شده است. نگاهی گذرا بر آثار و آرای ایشان نشان می‌دهد زمینه‌های مطالعاتی وی گسترهٔ متنوعی را در بر می‌گیرد که یکی از آنها مطالعات استنباطی در حیطهٔ فلسفهٔ مطلق است که در سال‌های اخیر، در کانون فعالیت پژوهشی وی قرار داشته است.

اثر حاضر جلد دوم از مجموعهٔ دوجلدی «فلسفهٔ عقل» است که در دو فصل با عناوین «عقل در مدرسهٔ حدیثی میرداماد» و «عقل در مدرسهٔ حدیثی صدرالمتهلین» سامان یافته است. در فصل اول به مباحثی چون جوهر عقل مجرد انسانی و کمال قوهٔ نظری و عملی پرداخته شده است. در فصل دوم مباحثی چون عقل جزئی نفس ناطقه، عقل غریزی نفس ناطقه، عقل نظری

نفس ناطقه، عقل عملی نفس ناطقه، عقل ممیّز نفس ناطقه، عقل بسیط اجمالی قرآنی، عقل کلی مفارق الهی و عقل أعظم و حقیقت محمدیه ارائه شده است.

در پایان از همه اعضای محترم شورای علمی گروه فلسفه و ارزیابان محترم حجت الاسلام والمسلمین دکتر امیر دیوانی و حجت الاسلام والمسلمین دکتر مسعود اسماعیلی و به‌ویژه مؤلف گرامی که با سعه صدر در تولید و بالندگی اثر تلاش کردند و سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسئولیت آماده‌سازی، انتشار و توزیع آن را بر عهده دارد، قدردانی نموده، توفیقاتشان را از خدای سبحان خواستاریم و از استادان و صاحب‌نظران درخواست می‌شود با ارائه نظرات ارزنده خود، ضمن کمک به تکمیل این تحقیق ارزشمند، مهر در ارائه آثار برتر دیگر یاری فرمایند.

گروه فلسفه

پژوهشکده حکمت و دین پژوهی

www.ketab.ir